

<https://doi.org/10.54318/eip.2024.nv.366>NEMANJA VUKSANOVIĆ¹

E-mail: nemanja.vuksanovic@ekof.bg.ac.rs

KONCEPTUALNI OKVIR ZA ANALIZU NEJEDNAKIH ŠANSI U OBRAZOVANJU

A CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR THE ANALYSIS OF UNEQUAL OPPORTUNITIES IN EDUCATION

JEL KLASIFIKACIJA: D63, I24

APSTRAKT:

Polazeći od veze između obrazovne i dohodne distribucije u zemlji, i važnosti redukcije obrazovnih nejednakosti kako bi se smanjila dohodna nejednakost, u radu je prikazan konceptualni okvir koji istraživačima može poslužiti kao osnov za analizu nejednakih šansi u obrazovanju. U radu su predstavljene osnovne ideje nekoliko teoretičara društvene jednakosti, poput Rolsa, Dvorkina i Sena. Istaknuto je da su upravo Rolsova teorija pravde, Dvorkinovo gledište o jednakim resursima i Senov pristup sposobnostima poslužili kao osnov za ekonomsko modeliranje jednakih šansi u okviru dva različita pristupa. Prvi pristup počiva na formalizaciji pojma jednakosti šansi u ekonomskim modelima koji tretiraju šanse eksplicitno, dok se drugi pristup zasniva na formalnom tretiranju jednakosti šansi u sklopu ekonomskih modela koji šanse posmatraju implicitno. U radu je poseban fokus stavljen na Romerov teorijsko-metodološki okvir koji počiva na potrebi redukcije

nejednakosti koje su povezane sa karakteristikama pojedinaca na koje on nema uticaja, uz isticanje razlike između faktora napora i faktora okolnosti.

KLJUČNE REČI:**NEJEDNAKE OBRAZOVNE ŠANSE, TEORIJA DRUŠTVENE JEDNAKOSTI, EKONOMSKO MODELIRANJE JEDNAKIH ŠANSI****ABSTRACT:**

The paper provides a conceptual framework that researchers can use as a basis for the analysis of unequal opportunities in education. It begins with a discussion of the relationship between education and income distribution in the nation and the significance of reducing educational inequalities to reduce income inequality. The fundamental theories of many social equality theorists, including Sen, Dworkin, and Rawls, are presented in the paper. It was noted that the foundation for economic modelling of equal opportunities within two distinct methods was provided by Sen's approach to capabilities, Dworkin's perspective on equal resources, and Rawls' theory of justice. The first method relies on formalising the idea of equality of chances in explicitly chance-based economic models, whereas the formal treatment of equality of chances inside economic models that take chances implicitly is the foundation of the second approach. The paper placed a special focus on Roemer's theoretical-methodological framework, which is based on the need to reduce inequalities that are associated with the characteristics of individuals over which he has no influence, emphasizing the difference between effort factors and circumstance factors.

KEYWORDS:**UNEQUAL EDUCATIONAL OPPORTUNITIES, THEORY OF SOCIAL JUSTICE, ECONOMIC MODELLING OF EQUALITY OF OPPORTUNITIES**

1. UVODNA RAZMATRANJA: OBRAZOVNA I DOHODNA NEJEDNAKOST

Jednakost šansi je jedan od centralnih ciljeva u agendi kreatora javnih politika većeg broja zemalja, kao jedan od kanala koji treba da omogući smanjivanje dohodne nejednakosti manjom obrazovnom nejednakošću. Pravičnija distribucija obrazovanja, koja se ogleda u smanjivanju razlika u obrazovnim ishodima među pojedincima iz različitih socio-ekonomskih grupa, treba da doprinese redukciji dohodne nejednakosti. To proističe iz činjenice da je obrazovanje jedan od osnovnih faktora mobilnosti pojedinca iz niže u višu dohodnu grupu, imajuću u vidu dokazanu pozitivnu vezu između obrazovanja i zarade (Vuksanović, 2022; Aleksić, 2023). Posledično, kao rezultat tih kretanja, očekivano je da dođe do pravičnije raspodele dohotka, koja u uslovima sve primetnijeg rasta dohodne nejednakosti može da doprinese i većoj efikasnosti ekonomskih sistema u vidu bolje iskorišćenosti ekonomskih potencijala, što će se pozitivno odraziti na ekonomski rast zemlje. Stoga, istraživanje jednakosti šansi kao načina za smanjivanje obrazovne nejednakosti poslednjih godina postaje sve značajnije (Erikson, 2020).

Obrazovna nejednakost već decenijama zavređuje sve veću pažnju istraživača, čemu je posebno doprinelo formulisanje teorije ljudskog kapitala i drugih alternativnih teorija kojima pokušava da se objasni značaj obrazovanja sa različitih aspekata. Beker (1993) obrazovanje vidi kao snažno prediktivno sredstvo buduće zarade pojedinca, shodno postavkama teorije u kojoj se obrazovanje posmatra kao investiciono dobro. Određen broj studija (e.g. Bedard and Ferrall, 2003; Blau and Kahn, 2005; Hanushek and Woessmann, 2006; Horn *et al.*, 2009; Checchi and van de Werfhorst, 2010) pokazuje da su obrazovna nejednakost i dohodna nejednakost korelisane u vremenu, kako u zemlji tako i između zemalja. Rezultati tih studija pokazuju da inicijalna pozicija zemlje u dohodnoj nejednakosti ograničava pristup obrazovanju određenim pojedincima, što posledično utiče na buduću distribuciju dohotka u zemlji. Polazeći od funkcije optimalne tražnje za obrazovanjem, čiji je jedan od argumenata bogatstvo porodice, pokazuje se da postoji negativna korelacija između stope obuhvata populacije obrazovanjem i dohodne nejednakosti – merene Džini koeficijentom. Ta negativna korelacija će postojati u situaciji kada finansijska tržišta u zemlji ne omogućavaju siromašnim pojedincima da otklone barijere pristupu obrazovanja. Ukoliko određena finansijska ograničenja sprečavaju pojedince iz siromašnih porodica da dostignu optimalni nivo obrazovanja, onda je stopa obuhvata populacije obrazovanjem manja, a nivo dohodne nejednakosti u zemlji veći. Odnosno, što je početna dohodna nejednakost u zemlji veća, to je pristup obrazovanju siromašnijim pojedincima više finansijski ograničen, pa je obuhvat populacije obrazovanjem manji, a buduća dohodna nejednakost potencijalno veća (Checchi, 2006).

Redukcija nejednakih šansi važna je sa najmanje dva stanovišta – stanovišta pravičnosti i stanovišta efikasnosti. Deca ne mogu da biraju svoje roditelje, pa je u kontekstu pravičnost važno da društvo svim pojedincima obezbedi uslove u kojima ishodi neće zavisiti od okolnosti na koje pojedinci nemaju uticaja. Stoga se podrazumeva da društva različitim merama javnih politika smanjuju povezanost između karakteristika porodice iz koje dete potiče i obrazovnih ishoda deteta. Takođe, ako da deca usled određenih delovanja faktora ograničenja ne razviju potpuno svoj potencijal prema urođenim sposobnostima, ekonomski napredak društva može biti ugrožen. Dakle, u kontekstu efikasnosti, ukoliko

deca iz siromašnijih porodica ne dostignu obrazovni nivo koji bi ostvarili kada se ne bi suočavali sa finansijskim ograničenjima, onda nejednakost obrazovnih šansi ne rezultira samo gubitkom blagostanja takve dece već i gubitkom društvenog blagostanja u celini (Sorensen, 2006).

Cilj rada jeste da predstavi konceptualni okvir za analizu nejednakih šansi u obrazovanju. Rad je strukturiran tako da je nakon uvoda dat pregled nekih od važnijih teorija društvene jednakosti. Potom su u trećem delu opisani pristupi ekonomskog modeliranja jednakih šansi. U četvrtom delu predstavljen je Romerov teorijsko-metodološki okvir koji je poslužio istraživačima u oblasti ekonomije obrazovanja kao osnov za analizu nejednakih obrazovnih šansi. Poslednji deo ovog rada čini zaključak.

2. NEKE OD TEORIJA DRUŠTVENE JEDNAKOSTI

Bekerov teorijsko-metodološki okvir pokazuje da je optimalna tražnja pojedinca za obrazovanjem određena uslovom jednakosti opadajuće marginalne korisnosti od obrazovanja i rasta troškova obrazovanja. Važi da tražnja za obrazovanjem opada sa rastom intertemporalne stope diskontovanja i direktnim troškovima školovanja, a raste sa rastom budućeg očekivanog dobitka i količine resursa uloženi u obrazovanje (Vuksanović, 2023). Kada su pojedinci heterogeni prema sposobnostima, talentovaniji pojedinci imaju veći stok ljudskog kapitala jer ostvaruju veći dobitak od dužeg školovanja i posledično zarađuju više u budućnosti. Taj tip heterogenosti Beker označava kao elitistički. Kada su pojedinci heterogeni prema bogatstvu porodice a finansijska tržišta nesavršena, onda pojedinci iz siromašnijih porodica dostižu manji nivo obrazovanja, usled većih troškova školovanja, tako da u budućnosti zarađuju manje. Beker takav vid heterogenosti naziva egalitaristički. Ta dva tipa heterogenosti nisu međusobno isključiva već uglavnom koegzistiraju i mogu biti međugeneracijski prenosiva (Card, 1999). Međutim, razlikovanje tih tipova heterogenosti je posebno važno sa stanovišta društvenog blagostanja. Naime, u slučaju kada je neuočljiva sposobnost prenosiva među generacijama, onda talentovaniji roditelji uglavnom imaju više obdarenu decu, pa takva deca dostižu više nivoe obrazovanja i veću zaradu. Međutim, kada je siromaštvo generacijski prenosivo, deca siromašnih roditelja usled finansijskih ograničenja povezanih sa dostizanjem željenog broja godina školovanja ostvaruju niže nivoe obrazovanja i nižu zaradu, prenoseći siromaštvo na sledeću generaciju. Oba slučaja, bilo da je reč o manje talentovanim ili siromašnim pojedincima, ukazuju na slabu međugeneracijsku mobilnost u pogledu obrazovanja. Posledično, kada je reč o distribuciji dohotka, nije lako odrediti da li je pojedinac siromašan zato što je manje talentovan ili zato što potiče iz siromašne porodice (Chiu, 1998).

Distinkcija između elitističkog i egalitarističkog tipa heterogenosti je posebno bitna sa stanovišta društvenog blagostanja u pogledu pravičnosti jer je elitistički tip društveno irelevantan, a egalitaristički tip društveno neprihvatljiv. To je podstaklo mnogobrojne teoretičare na razvoj koncepata koji tu problematiku pokušavaju teorijsko-metodološki da oblikuju. Neki od tih koncepata mogu biti korisni za razmatranje obrazovne distribucije i ispitivanje nejednakih šansi u obrazovanju.

Rols (1971) je, među prvim teoretičarima društvene jednakosti, pokušao da definiše princip pravičnosti zasnovan na pretpostavkama o racionalnosti i nepristrasnosti. Rolsovo gledište o pravdi počiva na idejama o velu neznanja i početnoj poziciji kao osnovama za misaoni eksperiment u kojem pojedinci nemaju znanje o poziciji u društvu u pogledu distribucije bogatstva (ili neke druge fizičke ili biološke distribucije). Početna pozicija pojedinca je, kako smatra Rols, isključivo određena srećom, pa je i distribucija bogatstva moralno arbitrarna. Stoga će pojedinci u takvoj situaciji imati razmišljanje o pravdi koje počiva na definisanju društvenog ugovora prema kojem će institucije maksimirati bogatstvo onih pojedinaca koji se nalaze u početnom delu distribucije bogatstva. Odnosno, Rols tvrdi da će u takvim okolnostima funkcija društvenog blagostanja – poznata kao minimaks funkcija, zavisiti isključivo od blagostanja pojedinaca koji su u najnepovoljnijem položaju (Rawls, 1971).

Dworkin (1981) polazi od ideje da pravičnost u pogledu društvene jednakosti ne podrazumeva odgovornost pojedinaca za preferencije koje ispoljavaju. Konkretno, ako pojedinac, na primer, ima skup ukus – preferencije prema skupim dobrima, društvo ne treba da ima obavezu da takvom pojedincu daje dodatne resurse kako bi zadovoljio takav ukus (osim u slučaju kada je taj ukus posledica zavisnosti, te bi se pojedinac odrekao takvog ukusa kada bi bio u mogućnosti da tako nešto uradi). Dworkin se zalaže za jednakost resursa, koja se odnosi na aspekte fizičke ili biološke raspodele nad kojima pojedinac po rođenju nema kontrolu i stoga za te aspekte nije odgovoran. Da bi postigao ovaj cilj, Dworkin predlaže uvođenje tržišta osiguranja koje funkcioniše u uslovima vela neznanja. U Dworkinovom misaonom eksperimentu, pojedinci pre rođenja imaju znanja o preferencijama, ali nemaju znanja o resursima koje poseduju, pa će svaki pojedinac želeći da ima isti iznos neke novčane jedinice. Odnosno, svaki pojedinac će tim novčanim jedinicama kupiti osiguranje za slučaj loše sreće na lutriji rođenja. Dworkin zaključuje da će u takvim okolnostima alokacija resursa, nakon što se lutrija rođenja realizuje u uslovima postojanja tržišta osiguranja gde svi pojedinci poseduju osiguranje za slučaj loše sreće, biti pravična (Dworkin, 1981).

Sen (1985) razvija pristup koji se zasniva na stavu da se prilikom razmatranja raspodele resursa u obzir mora uzeti činjenica da se pojedinci razlikuju prema sposobnostima konvertovanja istih sredstava u vredne funkcije. Posledično, evaluacija raspodele resursa koja se fokusira isključivo na sredstva kao takva, ne uzimajući u obzir šta pojedinci sa tim resursima mogu da urade, nije dovoljna sa stanovišta diskusije o pravičnosti. Sen smatra da evaluacija raspodele resursa mora biti zasnovana na sposobnostima pojedinaca jer resursi kao takvi pružaju samo ograničene informacije o tome kakvu korisnost od tih resursa pojedinac može imati. On taj stav ilustruje primerom korišćenja bicikla. Bicikl je transportno sredstvo, ali to da li će zaista obezbediti transport nekom pojedincu, zavisi od sposobnosti te osobe da taj bicikl koristi. Iako će za većinu pojedinaca bicikl biti koristan sa stanovišta unapređenja mobilnosti, očigledno je da taj bicikl neće imati nikakvu korisnost za pojedince bez nogu. Dakle, raspodela resursa po Senu mora da se fokusira na kvalitet života koji su pojedinci u stanju da dostignu sa raspoloživim resursima u skladu sa sposobnostima koje imaju (Sen, 1985).

3. RAZLIČITI PRISTUPI MODELIRANJA JEDNAKIH ŠANSI

Rolsova teorija pravde (1971), Dvorkinovo gledište o jednakim resursima (1981) i Senov pristup sposobnostima (1985) primeri su filozofskih formulacija koje su predstavili različiti teoretičari sa ciljem determinisanja pravičnog društva. Ti koncepti su kasnije doprineli razvoju gledišta da pravično društvo nije ono u kojem su svi pojedinci podjednako bogati ili podjednako obrazovani ili podjednako srećni već ono u kojem svi imaju jednake šanse da ostvare ishode kojima teže. Stoga je šansa, pre nego ishod, odgovarajuća mera egalitarijanske pravičnosti (Ferreira and Gignoux, 2014). Vremenom su u okviru ovako predstavljenog gledišta razvijena dva pristupa ekonomskog modeliranja jednakih šansi.

Prvi pristup počiva na formalizaciji pojma jednakosti šansi u ekonomskim modelima koji tretiraju šanse eksplicitno. Odnosno, teoretičari tog pristupa pokušavaju da istraže kako stanja pojedinaca u društvu treba da budu rangirana u slučaju jednakih šansi, pri čemu svaki pojedinac poseduje određeni set šansi, koje su tretirane kao nerivalna dobra uočljiva sa društvenog stanovišta. Dakle, društvo se u okviru tog pristupa može predstaviti kao profil seta šansi. Problem merenja nejednakih šansi u društvu karakteriše u stvari definisanje mera nejednakosti zajedničke distribucije elemenata pojedinačnih setova šansi. Krenič (1996) je u okviru tog pristupa predstavio jednostavan model koji uključuje samo dva pojedinca, čiji se setovi šansi mogu evaluirati na osnovu broja elemenata u tim setovima. Krenič navodi da je moguće izvršiti odgovarajuće rangiranje tako da je distribucija šansi $\bar{O}$ pravičnija u odnosu na distribuciju šansi $\underline{O}$ ako važi da je razlika između broja elemenata u setovima šansi pojedinaca manja u distribuciji $\bar{O}$ nego u distribuciji $\underline{O}$ (Kranich, 1996). Slično, Vejmark (2003) predlaže jednostavno pravilo za rangiranje distribucija šansi, prema kojem je set šansi $\bar{O}$ preferiran u odnosu na set šansi $\underline{O}$ ukoliko su svi elementi seta šansi $\bar{O}$ sadržani u setu šansi $\underline{O}$. Na osnovu tako definisano pravila, Vejmark je razvio odgovarajuću aproksimaciju Džini koeficijenta jednakosti šansi (Weymark, 2003). Ipak, taj pristup karakteriše problem rangiranja profila seta šansi koji je analogan onom koji je uočio Sen prilikom rangiranja sposobnosti, a odnosi se na činjenicu da su u fokusu izbori koje pojedinci čine u okviru svojih seta šansi, pre nego faktori koji te setove šansi određuju.

Drugi pristup se zasniva na formalnom tretiranju jednakosti šansi u sklopu ekonomskih modela koji šanse posmatraju implicitno. Odnosno, fokus zagovornika tog pristupa nije na distribuciji šansi kao takvoj već na posledicama koje određena distribucija šansi može manifestovati prema uočljivim karakteristikama pojedinaca. U okviru tog pristupa, Romer (1993, 1998) predstavlja verziju egalitarizma koja počiva na potrebi redukcije nejednakosti koje su povezane sa karakteristikama pojedinaca na koje on nema uticaja (na primer, rasa, pol, socioekonomski status porodice i slično). Romer pravi razliku između faktora napora i faktora okolnosti. Dok su faktori okolnosti ekonomski egzogeni – u smislu da pojedinac nema kontrolu nad njima, dopušta se mogućnost da faktori napora budu endogeni u odnosu na faktore okolnosti. Na primer, Romer navodi da pojedinac po rođenju ne može birati rasu, pol ili status porodice iz koje potiče, ali ti faktori mogu uticati na izbore u pogledu obrazovanja ili zaposlenja koje pojedinac čini. Prema identičnim faktorima okolnosti sa kojima se suočavaju, svi pojedinci formiraju određeni tip, tako da je jednakost šansi ostvarena isključivo u situaciji u kojoj pojedinci različitog tipa ostvaruju različite ishode isključivo usled različito uloženog napora. Dakle, Romer smatra da društvo karakteriše jednakost šansi onda kada pojedinci koji ulažu isti napor ostvaruju iste ishode

nezavisno od toga što se suočavaju sa različitim okolnostima. Na primer, ako pojedinac iz siromašne porodice i pojedinac iz bogate porodice ulažu isti nivo napora onda, ako važi jednakost šansi, obrazovni ishodi tih pojedinaca ne treba da budu drugačiji. Odnosno, društvo karakterišu nejednake šanse u situaciji kada pojedinci sa lošijim setom okolnosti postižu lošije ishode, a ulažu isti napor kao pojedinci sa boljim setom okolnosti. Flojbjaj (1995, 2008) razvio je model sličan Romerovom, razdvajajući uticaj faktora okolnosti od faktora napora na ostvarene ishode, ali uvodeći principe kompenzacije i afirmacije u analizu jednakosti šansi. Flojbjaj ističe da je nejednakost šansi usled delovanja okolnosti koje su izvan kontrole pojedinca etički neopravdana, pa treba uvažiti princip kompenzacije koji podrazumeva potrebu društva za kompenziranjem pojedinaca onda da se različiti ishodi isključivo duguju različitim okolnostima sa kojima su ti pojedinci suočeni. Ipak, kada je ostvarena jednakost šansi te su različiti ishodi ostvareni isključivo usled različito uloženog napora, tako da su ove razlike u ishodima etički opravdane, treba ispuniti princip afirmacije koji od društva zahteva da obezbedi nagrade za one pojedince koji ulažu veći napor. Dakle, ideja drugog pristupa analize jednakosti šansi zasniva se na modeliranju šansi kao seta ishoda kojem određeni pojedinac može pristupiti nezavisno od okolnosti sa kojima je suočen i koji zavisi isključivo od uloženog napora (Ferreira and Peragine, 2013).

Konačno, rezimirajući stavove opisanih pristupa, pravičnost određene distribucije, na primer dohodovne ili obrazovne distribucije, ne može biti na odgovarajući način sagledana isključivim posmatranjem stepena nejednakosti u toj distribuciji, što odgovara postavkama prvog pristupa. Adekvatniji način za vrednovanje pravičnosti neke distribucije mora biti zasnovan na ispitivanju toga kako su određeni ishodi ostvareni na osnovu dostupnih setova izbora pojedinaca, čime se ističe važnost premisa drugog pristupa. Upravo je Romerov teorijsko-metodološki okvir, predstavljen krajem devedesetih godina prošlog veka, poslužio istraživačima u oblasti ekonomije obrazovanja kao osnov za analizu nejednakih obrazovnih šansi (Erikson, 2020).

4. ROMEROV TEORIJSKI OKVIR

Teorijski model koji je razvio Romer (1998) može se prikazati u sledećem formatu. Neka populaciju društva čini pojedinci koji su podeljeni na konačan set tipova. Svaki pojedinac ima cilj da ostvari određeni ishod, koji je karakterističan po tome što društvo nastoji da obezbedi jednake šanse svim pojedincima ka dostizanju tog cilja. Tip čini grupa pojedinaca koja se suočava sa identičnim okolnostima. Pod okolnostima se podrazumevaju oni aspekti pojedinca koji su izvan njegove kontrole, ali utiču na ishod koji je značajan za pojedinca. Dalje, tipologija $T = \{1, 2, \dots, T\}$ predstavlja set tipova nekog društva, a udeo tipa t u populaciji društva jeste f^t . Ishod koji pojedinac tipa t teži da ostvari predstavlja funkciju napora, uloženog od pojedinca, i socijalne politike, usvojene od društva, tako da važi

$$u^t(e, \varphi) \tag{4.1}$$

gde je e napor, a $\varphi \in \Phi$ socijalna politika društva usvojena iz seta socijalnih politika koje stoje na raspolaganju. Dakle, u^t je ishod pojedinca koji se može smatrati prosečnim dostignućem među pojedincima tipa t uz uloženi napor e i socijalnu politiku φ . Treba napomenuti da se napor može posmatrati kao isključivi izbor pojedinca, ali da je realnije

pretpostaviti da je napor ograničen okolnostima sa kojima se pojedinac suočava. Takođe, ishod u^t predstavlja rastuću funkciju napora pojedinca.

U konkretnom slučaju, neka je ishod u zarada pojedinca, neka su okolnosti sa kojima se taj pojedinac suočava u ostvarenju tog ishoda aspekti koji se odnose na porodično okruženje i neka je napor e broj godina školovanja. Problem društvenog planiranja je sadržan u distribuciji napora u okviru tipova kao funkciji usvojene socijalne politike. Odnosno, za socijalnu politiku φ treba definisati distribuciju napora u okviru tipa t kao $G_\varphi^t(\cdot)$. Stoga je problem društvenog planiranja opisan kao skup sledećih elemenata

$$\{T, G_\varphi^t, f^t, \Phi\}. \quad (4.2)$$

Ti elementi čine okvir koji pretpostavlja da društvo ima koncepciju definisanja tipova, koji su utemeljeni na okolnosti izvan kontrole pojedinca, kao i merenja napora, koji čine izbore koji se smatraju odgovornošću pojedinca. Tako definisan okvir ukazuje na to da se problem uspostavljanja jednakih šansi u društvu svodi na poništavanje razlika shodno tipu.

Međutim, tipovi i napor ne moraju biti nepovezani. Zbog toga treba uvesti meru odgovornog napora koji, kako je napor pod uticajem okolnosti, ne može biti prethodno definisan sirov napor e . Na primer, broj godina školovanja ne predstavlja sirov napor e jer je sigurno pod uticajem različitih okolnosti u okviru određenog tipa. Odgovoran napor se može meriti na osnovu ranga pojedinca u ukupnoj distribuciji napora određenog tipa kojem pojedinac pripada. Odnosno, ako pojedinac uloži sirov napor e , onda je u stvari odgovoran napor

$$\pi = G_\varphi^t(e), \quad (4.3)$$

tako da važi da je pojedinac uložio stepen napora π , pre nego nivo napora e . Rangiranje napora koji je uložio pojedinac čini komparaciju tipova mogućom, u uslovima kada okolnosti koje definišu određeni tip utiču i na napor. Merenjem stepena uloženog napora pojedinaca među tipovima, rangiranje u stvari neutrališe distribuciju sirovog napora od uticaja okolnosti sa kojima je pojedinac suočen.

Kako je ishod u^t striktno rastuća funkcija napora e , onda važi da će pojedinac imati isti rang u distribuciji ishoda, u okviru tipa kojem pojedinac pripada, kao onaj koji pojedinac ima u distribuciji napora tog tipa. To se može predstaviti kao

$$v^t(\pi, \varphi) = u^t(e^t(\pi), \varphi) \quad (4.4)$$

gde je $e^t(\pi)$ nivo napora pri π -tom kvintilu distribucije napora G_φ^t , tako da je $G_\varphi^t(e^t(\pi)) := \pi$. Konačno, ukoliko kvintilne funkcije

$$\{v^t \mid t \in T\} \quad (4.5)$$

nisu identične, onda društvo karakterišu nejednake šanse. Ta tvrdnja sledi iz činjenica da su pojedinci tretirani pri datom rangu π , među tipovima, kao jednako odgovorni u odnosu na izabrani napor, a ipak ostvaruju različite ishode. Shodno tome, vertikalna razlika

između funkcija $\{v^f(\cdot, \varphi)\}$ predstavlja meru intenziteta nejednakosti šansi u društvu – što je ekvivalentno horizontalnoj razlici između distribucija ishoda.

U slučaju da u društvu perzistiraju nejednake šanse, izbor odgovarajuće socijalne politike predstavlja važan segment društvenog planiranja. Ključni izazov društvenog planiranja se svodi na traženje one politike koja će poništiti, u najvećoj mogućoj meri, efekte okolnosti na ishode, ne umanjujući pritom senzibilnost ishoda u odnosu na uloženi napor. Pritom, cilj društvenog planiranja ne treba da bude težnja da se kvintilne funkcije v^f učine potpuno identičnim, već da se usvoji određena maksimin koncepcija. Konkretno, treba izabrati socijalnu politiku koja će podići što je više moguće najnižu kvintilnu funkciju v^f . Odnosno, treba maksimirati područje ispod najniže kvintilne funkcije v^f , tako da važi

$$\max_{\varphi \in \Phi} \int_0^1 \min_{t \in T} v^f(\pi, \varphi) d\pi. \quad (4.6)$$

Socijalna politika koja zadovoljava uslov (4.6) naziva se politika izjednačavanja šansi, φ^{EO} . Dakle, može se pokazati da se problem društvenog planiranja svodi na maksimiranje prosečne vrednosti ishoda za pojedince koji se suočavaju sa najlošijim okolnostima

jer je $\int_0^1 v^f(\pi, \varphi) d\pi$ ništa drugo do prosečna vrednost ishoda za pojedince tipa π pri

politici φ . Ilustracije radi, neka je društvo sačinjeno od dva tipa, od pojedinaca niskog društvenog statusa i pojedinaca visokog društvenog statusa. Socijalni status može uzeti vrednost 1 ili 3 i predstavlja faktor okolnosti c . U okviru svakog tipa, pojedinci mogu uložiti nizak ili visok trud. Uloženi trud uzima vrednosti 1 ili 3 i predstavlja faktor napora e . Distribucija napora između tipova je identična, tako da se može zanemariti potencijalni problem delovanja okolnosti na napor. Postoji i eksterni resurs društva x , koji čine četiri jedinice *per capita* – ukupno 16 jedinica, koje mogu biti distribuirane među pojedincima. U društvu se, prema tim postavkama, razlikuju četiri tipa pojedinaca. Važi da funkcija ishoda pojedinca kojeg karakterišu okolnosti c i ulaže napor e , a od društva dobija resurs x , ima oblik

$$u = (c + x)e. \quad (4.7)$$

Sušтина politike izjednačavanja šansi svodi se na kompenzovanje pojedinaca za lošiji društveni status, ali ne menjajući pritom podsticaje za uloženi napor. Problem društvenog planiranja se svodi na maksiminiranje funkcije

$$\max_x \frac{1}{2} \sum_{e=1,3} \min [(1 + x_{1e})e, (3 + x_{3e})e] \quad (4.8)$$

uz ograničenja

$$(1) \quad \frac{1}{4}(x_{11} + x_{13} + x_{31} + x_{33}) = 4, \quad (4.9)$$

$$(2) \quad x_{1e}, x_{3e} \geq 0, e = 1, 3, \quad (4.10)$$

gde x_{ce} predstavlja alokaciju resursa društva ka pojedincu koji pripada tipu c i ulaže napor e . Rešenje tog problema društvenog planiranja $u_{ce}(x_{ce})$ može se predstaviti tabelom (4.1).

► TABELA 4.1. ROMEROVA ALOKACIJA RESURSA U SKLADU SA POLITIKOM IZJEDNAČAVANJA ŠANSI

c/e	1	3
1	3 (2)	27 (8)
3	3 (0)	27 (6)

Izvor: Roemer (1998)

Predstavljena alokacija resursa maksimira blagostanje pojedinaca lošijeg društvenog statusa, shodno uloženom nivou napora. Konkretno, predstavljeno rešenje problema društvenog planiranja čini blagostanje onih pojedinca koji ulažu isti trud jednakim, nezavisno od društvenog statusa kojem pripadaju. Takva distribucija resursa karakteriše socijalnu politiku koja obezbeđuje jednakost šansi, omogućavajući da pojedinci koji ulažu isti nivo napora a suočeni su sa različitim okolnostima postižu isti ishod (Roemer, 1998).

Predstavljena Romerova ideja ukazuje na stav da su razlike između pojedinaca nastale kao rezultat okolnosti nad kojima pojedinci nemaju kontrolu etički neprihvatljive. Važno je napomenuti da Romer svojim teorijskim modelom ne sugerise da će potpuna jednakost šansi biti ostvarena onda kada je vrednost ishoda ista za sve pojedince već onda kada grupe pojedinaca prema tipu kojem pripadaju imaju iste šanse za dostizanje cilja shodno uloženom naporu. Romerov pristup problemu nejednakih šansi usmeren je na identifikovanje uzroka distribucije određenih ishoda, imajući u vidu distinkciju između faktora okolnosti i faktora napora. Stoga se predstavljeni Romerov model može podvesti pod klasu modela u okviru teorija konsekvencijalizma. To proističe iz činjenice da Romer pravi razliku između okolnosti i napora kao kategorija koje uzrokuju određene ishode sa različitim moralnim statusom – razlike u ishodu nastale kao rezultat delovanja faktora okolnosti nisu moralno ispravne, dok razlike u ishodu nastale kao rezultat delovanja faktora napora nisu moralno neprihvatljive. Optimalna socijalna politika društvenog planiranja treba da uzme u obzir te razlike sa moralnog stanovišta, u pokušaju da ublaži efekte nejednakosti nastale usled dejstva faktora okolnosti, ne menjajući pritom efekte nejednakosti nastale usled dejstva faktora napora (Roemer and Trannoy, 2016).

5. ZAKLJUČAK

Polazeći od veze između obrazovne i dohodne distribucije u zemlji, te značaja redukcije obrazovnih nejednakosti u cilju smanjenja dohodne nejednakosti, u radu je prikazan konceptualni okvir koji istraživačima može poslužiti kao osnov za analizu nejednakih šansi u obrazovanju. U radu su predstavljene osnovne ideje nekoliko teoretičara društvene jednakosti, poput Rolsa, Dvorkina i Sena. Istaknuto je da su upravo Rolsova teorija pravde (1971), Dvorkinovo gledište o jednakim resursima (1981) i Senov pristup sposobnostima (1985) poslužili kao osnov za ekonomsko modeliranje jednakih šansi u okviru dva razli-

čita pristupa. Kako je opisano, prvi pristup počiva na formalizaciji pojma jednakosti šansi u ekonomskim modelima koji tretiraju šanse eksplicitno, dok se drugi pristup zasniva na formalnom tretiranju jednakosti šansi u sklopu ekonomskih modela koji šanse posmatraju implicitno. Odnosno, teoretičari prvog pristupa pokušavaju da istraže kako stanja pojedinaca u društvu treba da budu rangirana u slučaju jednakih šansi – pri čemu svaki pojedinac poseduje određeni set šansi, koje su tretirane kao nerivalna dobra uočljiva sa društvenog stanovišta, dok zagovornici drugog pristupa ukazuju na to da težište analize nije na distribuciji šansi kao takvoj već na posledicama koje određena distribucija šansi može manifestovati prema uočljivim karakteristikama pojedinaca.

U radu je poseban fokus stavljen na Romerov teorijsko-metodološki okvir koji počiva na potrebi redukcije nejednakosti koje su povezane sa karakteristikama pojedinaca na koje on nema uticaja. Istaknuta je razlika između faktora napora i faktora okolnosti. Dok su faktori okolnosti ekonomski egzogeni – u smislu da pojedinac nema kontrolu nad njima, dopušta se mogućnost da faktori napora budu endogeni u odnosu na faktore okolnosti. Prema identičnim faktorima okolnosti sa kojima se suočavaju, svi pojedinci formiraju određeni tip, tako da je jednakost šansi ostvarena isključivo u situaciji u kojoj pojedinci različitog tipa ostvaruju različite ishode isključivo usled različito uloženog napora. Društvo karakterišu nejednake šanse u situaciji kada pojedinci sa lošijim setom okolnosti postižu lošije ishode, a ulažu isti napor kao pojedinci sa boljim setom okolnosti. Pokazano je da u situaciji kada u društvu perzistiraju nejednake šanse, izbor odgovarajuće socijalne politike predstavlja važan segment društvenog planiranja. Ključni izazov društvenog planiranja se svodi na traženje one politike koja će poništiti, u najvećoj mogućoj meri, efekte okolnosti na ishode, ne umanjujući pritom senzibilnost ishoda u odnosu na uloženi napor.

REFERENCE

Aleksić, D. (2023). Nejednakost zarada u Srbiji. *Ekonomске ideje i praksa*, broj 50, str. 21-37. <https://doi.org/10.54318/eip.2023.da.348>

Becker, G. S. (1993). Nobel lecture: The economic way of looking at behavior. *Journal of political economy*, 101(3), 385-409. <https://doi.org/10.1086/261880>

Bedard, K., & Ferrall, C. (2003). Wage and test score dispersion: some international evidence. *Economics of education review*, 22, 31-43. [https://doi.org/10.1016/S0272-7757\(01\)00060-7](https://doi.org/10.1016/S0272-7757(01)00060-7)

Blau, F. D., & Kahn, L. M. (2005). Do cognitive test scores explain higher US wage inequality?. *Review of Economics and statistics*, 87, 184-193. <https://doi.org/10.1162/0034653053327649>

Card, D. (1999). The causal effect of education on earnings. *Handbook of labor economics*, 3, 1801-1863. [https://doi.org/10.1016/S1573-4463\(99\)03011-4](https://doi.org/10.1016/S1573-4463(99)03011-4)

Checchi, D. (2006). *The Economics of Education. Human Capital, Family Background, and Inequality*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511492280>

Checchi, D., Visser, J., & Van De Werfhorst, H. G. (2010). Inequality and union membership: The influence of relative earnings and inequality attitudes. *British Journal of Industrial Relations*, 48(1), 84-108. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8543.2009.00757.x>

Chiu, W. H. (1998). Income inequality, human capital accumulation and economic performance. *The Economic Journal*, 108(446), 44-59. <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00272>

Dworkin, R. (1981). Part 1: Equality of Welfare. *Philosophy and Public Affairs*, 10(3), 185-246.

Erikson, R. (2020). Inequality of Educational Opportunity—The Role of Performance and Choice. *European Review*, 28(1), 44-55. <https://doi.org/10.1017/S1062798720000897>

Ferreira, F. H., & Peragine, V. (2013). Equality of opportunity: Theory and evidence. *IZA Discussion Papers*, No. 8994.

Ferreira, F., Gignoux, J. (2014). The measurement of educational inequality: Achievement and opportunity. *The World Bank Economic Review*, 28, 210-246. <https://doi.org/10.1093/wber/lht004>

Fleurbaey, M. (1995). Three solutions for the compensation problem. *Journal of Economic Theory*, 65, 505–521. <https://doi.org/10.1006/jeth.1995.1018>

Hanushek, E. A., & Woessmann, L. (2006). Does educational tracking affect performance and inequality? Differences-in-differences evidence across countries. *The Economic Journal*, 116(510), 63-76. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2006.01076.x>

Horn, G. A., Dröge, K., Sturn, S., van Treeck, T., & Zwiener, R. (2009). *From the financial crisis to the world economic crisis: The role of inequality*. IMK Policy Brief.

Kranich, L. (1996). Equitable opportunities: an axiomatic approach. *Journal of Economic Theory*, 71(1), 131-147. <https://doi.org/10.1006/jeth.1996.0112>

Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674042605>

Roemer, J. (1998). *Equality of Opportunity*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674042872>

Roemer, J. E. (1993). A pragmatic theory of responsibility for the egalitarian planner. *Philosophy & Public Affairs*, 146-166.

Roemer, J. E., & Trannoy, A. (2016). Equality of opportunity: Theory and measurement. *Journal of Economic Literature*, 54(4), 1288-1332. <https://doi.org/10.1257/jel.20151206>

Sen, A. (1985). *Commodities and Capabilities*. Oxford University Press.

Sorensen, A. (2006). Welfare states, family inequality, and equality of opportunity. *Research in social stratification and mobility*, 24(4), 367-375. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2006.09.001>

Vuksanović, N. (2023). Modeliranje i kretanje stope povraćaja na ulaganje u obrazovanje u okviru postavka teorije ljudskog kapitala. *Ekonomске ideje i praksa*, broj 49, str. 17-31. <https://doi.org/10.54318/eip.2023.nv.345>

Vuksanović, N. (2023). Ispitivanje nejednakih šansi u obrazovanju u Srbiji: preporuke za javne politike. *Kritika: časopis za filozofiju i teoriju društva*, 4 (2), str. 455–476.

Weymark, J. A. (2003). Generalized Gini indices of equality of opportunity. *The Journal of Economic Inequality*, 1(1), 5-24. <https://doi.org/10.1023/A:1023923807503>
